

سازندگان جهان ایرانی-اسلامی

..... میکال بیران

چنگیزخان

مانی صالحی علامه

یادداشت دبیر مجموعه

هدف مجموعه سازندگان جهان ایرانی - اسلامی آشنا ساختن افراد غیر متخصص و علاقه مند به پژوهش های مستند و دقیق درباره تاریخ و تمدن ایران و اسلام است.

مجموعه حاضر در اصل برگرفته از مجموعه سازندگان جهان اسلام به سرپرستی استاد فقید خانم پاتریشیا کرون است. بعد از درگذشت ایشان خانم زابین اشمیتکه و محمد الرهیب سرپرستی مجموعه را برعهده گرفتند. ما شخصیت های مرتبط با فرهنگ ایرانی را انتخاب کردیم و دست به کار ترجمه شدیم. ممکن است اثری در این مجموعه به فردی غیرایرانی اختصاص داده شده باشد، ولی آن فرد به دلایل مختلف و در وجوه گوناگون در تاریخ و فرهنگ ایرانی مؤثر بوده است. لذا بی هیچ جانبداری و تعصب و تنها با تأکید بر عوامل تاریخی و نیز صحت در روش تحقیق مجموعه آثار منتشر شده را انتخاب کرده ایم. درست است که این مجموعه به دست متخصص و صاحب نظر در هر موضوع فراهم آمده است ولی - همان طور که ملاحظه خواهید کرد - علاوه بر پژوهشگران علاقه مندان و غیرمتخصصان هم از آن بهره مند می شوند. روش درست و کاویدن منابع و اسناد از جمله ویژگی های کتاب های مجموعه سازندگان جهان ایرانی - اسلامی است. بر خوانندگان هشیار پوشیده نیست که با شناخت و درک درست از گذشته و با آگاهی و تأمل در روزگار امروز می توان افق های درخشانی را پیش روی ترسیم کرد. امید است مجموعه حاضر

هم اطلاعات و دانش خوانندگان علاقه‌مند را بیفزاید و هم دانشجویان را درسی در روش تحقیق باشد، و همچنین صاحب‌نظران را با آثار جدید پژوهشگران غیرایرانی هرچه بیشتر آشنا سازد.

مرتضی هاشمی‌پور

فهرست

- ۷ □ یادداشت دبیر مجموعه
- ۱۱ مقدمه: چرا چنگیز؟
- ۱۵ ۱ آسیا، استپ، و جهان اسلام در آستانه ورود مغول‌ها
- ۱۶ زندگی چادرنشینی در استپ
- ۲۵ میراث امپراتوری‌های استپ
- ۲۸ اسلاف مستقیم: حکومت‌های منطقه‌ای
- ۴۲ آسیا در آستانه کشورگشایی مغولان
- ۴۹ ۲ مغولستان تموچین
- ۵۰ ترکیب قبایلی مغولستان
- ۵۵ دوره جوانی تموچین و به قدرت رسیدنش
- ۷۰ تغییرات بنیادین: مغولستان در گذار
- ۷۹ ۳ فتح جهان: چگونه این کار را کرد؟
- ۸۰ فتوحات
- ۱۰۴ پایه‌های بنیادین یک امپراتوری
- ۱۱۳ موفقیت: چرا چنین فتوحاتی هرگز قبلاً رخ نداده بود؟
- ۱۱۴ سپاه

تمایل به یادگیری از دیگران..... ۱۱۷
 کاردانی سیاسی و مهارت در سیاست خارجی..... ۱۱۷
 موفقیت..... ۱۱۸

۴ میراث چنگیزیان در جهان اسلام..... ۱۲۱
 نظر اجمالی تاریخی: ماندگاری چنگیزیان در جهان اسلام..... ۱۲۳
 گسترش افق‌های اسلامی: روابط میان فرهنگی و اهمیت‌شان..... ۱۳۶
 توسعه و گسترش اسلام..... ۱۴۸
 تغییرات جغرافیای سیاسی و قومی..... ۱۵۵
 میراث کشورداری و سیاستمداری مغول..... ۱۶۱

۵ از ملعون به پدر محترم و برعکس: تصویر متغیر چنگیزخان در..... ۱۷۱
 چنگیز یکتاپرست..... ۱۷۶
 ابزار خداوند..... ۱۷۶
 یکتاپرست‌سازی زندگی‌نامه چنگیز..... ۱۸۰
 چنگیز در مقام نیای پیشروی نظم سیاسی..... ۱۹۱
 ملی‌گرایی و کنار گذاشتن چنگیز در جهان اسلام..... ۱۹۹

۶ به خود اختصاص دادن چنگیز: رویکردی تطبیقی..... ۲۱۳
 مغولستان..... ۲۱۵
 چین..... ۲۲۵
 روسیه..... ۲۳۷
 اروپا..... ۲۴۱

□ کتاب‌شناسی برگزیده..... ۲۵۱
 □ نمایه اعلام..... ۲۶۳
 □ نمایه اسامی..... ۷

فهرست تصاویر و نقشه‌ها

نقشه‌ها

نقشه ۱ - امپراتوری مغول در زمان مرگ چنگیزخان و در اوج گستردگی و... ۱۸
 نقشه ۲ - آسیا قبل از چنگیزخان ۴۵
 نقشه ۳ - نبردهای نظامی چنگیزخان برای کشورگشایی ۸۹
 نقشه ۴ - خانان چهارگانه مغول، حوالی ۱۲۹۰ میلادی ۱۲۹
 نقشه ۵ - آسیا در اواسط قرن ۱۷ میلادی، میراث چنگیزی (همراه با توسعه چین کینگ در قرن ۱۸) ۱۶۶

نمودارها

نمودار ۱ - شجره تبار چنگیزخان ۵۶
 نمودار ۲ - اولاد و نوادگان اصلی چنگیزخان ۱۲۷

شرح تصاویر

تصویر شماره ۱ - چنگیزخان امپراتوری خود را میان پسرانش تقسیم می‌کند، ورقی از جامع التواریخ خواجه رشیدالدین، هندگورکانی، دوران سلطنت اکبر (۱۵۵۶-۱۶۰۵).
 موزه هنر متروپولیتن ۱۹۶
 تصویر شماره ۲ - تمپرستی مغولستان در بزرگداشت هفتصد و پنجاهمین سالگرد تاریخ سزای مغولان، ۱۹۹۰ ۲۲۳
 تصویر شماره ۳ - آرامگاه چنگیزخان در مغولستان داخلی، چین ۲۳۳

مقدمه: چرا چنگیز؟

کدام حادثه و قضیه از ابتدای ظهور دولت چنگیزخان معظم تر بوده است که آن را تاریخ توان ساخت؟

خواجه رشیدالدین فضل‌الله (متوفی ۱۳۱۸/۷۱۸ ه.ق)

چنگیزخان مسلمان نبود. پس چرا باید او را در مجموعه‌ای وارد کرد که سازندگان جهان اسلام نام دارد؟

پاسخش ساده است: چنگیزخان وارد این مجموعه شده چون همان‌طور که نقل قول فوق از بزرگ‌ترین تاریخ‌نگار عصر مغول نشان می‌دهد، او و جانشینانش، تغییری واقعی در تاریخ جهان اسلام ایجاد کردند. آنچه کمتر روشن است، ماهیت این تغییر است. از یک سو، چنگیزخان بسیاری از مسلمانان را قتل عام کرد، اموالشان را به غارت برد و مصیبتی بر آنها فرود آورد که بی‌سابقه بود، تا جایی که همچون دشمن اصلی اسلام نگریسته می‌شد. علاوه بر این، تخریب بغداد به دست نوه او اغلب به عنوان پایان تمدن اسلامی در قرون وسطی دانسته می‌شود که پس از آن نقش پیشرواش در تاریخ جهان را از دست داد و به تدریج از غرب عقب افتاد. این خاطره از میراث مغول هنوز، مخصوصاً در جهان عرب رایج و گسترده است و اخیراً از سوی صدام حسین یادآوری شد. او در ابتدای حمله آمریکا به بغداد در سال ۲۰۰۳، حکومت ایالات متحده را همچون مغول‌های نوین توصیف کرد. از سوی دیگر، در دنیای ترک و ایرانی هم چنگیزخان به مرجعی برای مشروعیت سیاسی و نیای مورد احترام چند سلسله

مسلمان تبدیل شد خصوصاً پس از اسلام آوردن مغولان در ایران و بعدها در جنوب روسیه و آسیای مرکزی. نوادگان چنگیز تا قرن هجدهم و نوزدهم بر بخش‌های قابل ملاحظه‌ای از جهان اسلام فرمان می‌راندند و برای همین بود که او در جرگهٔ چهره‌های قهرمان اسلام جای گرفت. بدین ترتیب زندگی نامهٔ چنگیز به جزء لازمی از تاریخ‌نگاری اسلامی تبدیل شد و بنابراین، نیازهای سیاسی و دینی چنگیزیان و حتی بعضی فرمانروایان غیرچنگیزی، بر چگونگی به تصویر کشیده شدن چنگیزخان در عرصه‌های مختلف اسلامی، تأثیر گذاشت. به علاوه، نهادها و مفاهیم مشروعیتی که به خان بزرگ نسبت داده می‌شد در شکل‌گیری بخش زیادی از جهان اواخر قرون وسطا و اوایل عصر جدید در سرزمین‌های اسلامی و فراتر از آن نقش مهم و راهگشایی داشت و افق‌های فکری، مرزهای سیاسی و ترکیب قومی جهان اسلام پس از قرن سیزدهم/هفتم ق، عمیقاً تحت تأثیر فرمانروایی چنگیزیان قرار گرفت. بنابراین چنگیزخان در جهان اسلام فقط نیرویی ویرانگر نبود بلکه ضمناً تأثیری سازنده هم داشت که میراث آن، خصوصاً در آسیای مرکزی، تا مدت‌ها پس از مرگش و حتی پس از آغاز عصر جدید برجای ماند.

این دورنما ضمناً پاسخ به یک پرسش مشخص دیگر است: چرا کتاب دیگری دربارهٔ چنگیزخان؟ کتاب‌هایی که به آن فاتح بزرگ که اخیراً از سوی [نشریه] واشینگتن پست به عنوان مرد هزاره (دوم) معرفی شد، اختصاص یافته، کم‌تعداد نیست و چندین کتاب جدید منتشر شده که تصویری مثبت‌تر و پیچیده‌تر از او در مقایسه با کتب قدیمی ارائه می‌کند.^۱ اما تاکنون کتابی که بر نقش او در جهان اسلام تمرکز کرده باشد، نوشته نشده است. حتی کسانی که بر نقش چنگیزخان در شکل‌گیری جهان نوین تأکید دارند، بر روابط میان اروپا و چین تمرکز کرده و تأثیر او را بر جهان اسلام به حاشیه رانده‌اند. به علاوه، این کتاب برعکس زندگی‌نامه‌های دیگر چنگیزخان، اگرچه عمدتاً برای خوانندهٔ عمومی نوشته شده، بر اساس مطالعهٔ دقیق مجموعهٔ وسیعی از منابع اصلی و دست اول از جهان اسلام و ماوراء آن پی‌ریزی شده؛ همچنین افزایش بی‌سابقهٔ اخیر در تحقیقات جدید و نوآورانه دربارهٔ امپراتوری مغول را هم در بر می‌گیرد.

کتاب حاضر با شرح مختصری از جامعهٔ صحرائشین (استپ) و اوضاع سیاسی در

آسیا و در جهان اسلام قبل از ظهور چنگیزخان آغاز می‌شود. فصل دوم به بررسی جامعه‌ای می‌پردازد که تموجین^۱ (تموجین) یا همان چنگیزخان آینده، در آن متولد شد و به شهرت رسید و کارش را دنبال کرد تا وقتی که درگردهمایی یا قوریلتهای^۲ سال ۶۰۲/۱۲۰۶ ه. ق، به عنوان چنگیزخان بر تخت نشست. فصل سوم به بررسی و تحلیل فتوحات او با تأکید ویژه بر تهاجم او به جهان اسلام و تبعات و پیامدهایش می‌پردازد و سعی می‌کند تا عوامل مؤثر در پشت پردهٔ موفقیت فوق‌العادهٔ این فتوحات را توضیح دهد. فصل چهارم خلاصه‌ای از تأثیرات عمدهٔ عملکرد چنگیزیان در جهان اسلام را ارائه می‌کند با تأکید بر باقی ماندن اولاد و اخلاف او در مقام فرمانروایان دولت‌های اسلامی و سهم آنها در گسترش افق‌های مسلمانان و توسعهٔ بیشتر جهان اسلام. همچنین به بازنگری میراث حکومتداری مغول می‌پردازد و بر نقش نهادهای چنگیزی، خصوصاً مفاهیم مشروعیت و قانون در دنیای ترک و ایرانی و نیز بر تأثیر مغول بر تغییرات قومی و جغرافیای سیاسی در جهان اسلام تمرکز می‌کند. فصل پنجم دربارهٔ نقش‌های متفاوت چنگیزخان در عرصه‌های مختلف اسلامی بحث می‌کند. این‌که چگونه نقش جدید چنگیز به عنوان نیای بنیان‌گذار سلسله‌های مسلمان و پدیدآورندهٔ نظام سیاسی و اجتماعی‌ای که آن سلسله‌ها محافظش بودند، نیازمند تجدید نظر و بازنویسی زندگی‌نامهٔ او در محیط‌های مختلف اسلامی و در قرون بعد از مرگ او شد و این‌که چگونه ظهور ملی‌گرایی (ناسیونالیسم) باعث شد تا نقش او در تاریخ اسلام به حاشیه رانده شود و دوباره او را به مقام دشمن ملعون بازگرداند. فصل آخر به مقایسهٔ جایگاه چنگیزخان در جهان اسلام با سیر تحول اسطورهٔ او در محیط‌های دیگر می‌پردازد، عمدتاً در مغولستان و چین و ضمناً در روسیه و غرب تا بدین ترتیب نگرشی تطبیقی (مقایسه‌ای) را برای بررسی زندگی پس از مرگ در جهان اسلام، فراهم آورد.

۱. برای مثال: Weatford 2004, Lane 2004.

1. Temüjin

2. quriltai